

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 23 черв. 2005 р. № 2713-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>
3. Правила ООН «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями» від 30 серпня 1955 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212
4. Бадира В. Заручники системи / В. Бадира [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : <http://human-rights.unian.ua/89499-zaruchniki-sistemi.html>
5. Закон України «Про міліцію» від 20 груд. 1990. р № 565-ХІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page3>
6. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квіт. 1992 р. № 2262-ХІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>
7. Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24 берез. 1998 р. № 203/98-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/203/98-вр>
8. Боднарчук О. Г. Соціальна незахищеність співробітників кримінально-виконавчої системи як додатковий ризик корупції / О. Г. Боднарчук // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). — 2012. — № 4 (59) — С. 156—161.
9. Прусс В. М. Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. — О. : Фенікс, 2006. — 252 с.
10. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : указ Президента України від 8 лист. 2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>

ПРАВОВЕ ОБМЕЖЕННЯ ЯК ФЕНОМЕН: ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ Кобан О.Г.

(кандидат юридичних наук)

Анотація: У статті розглядаються теоретико-методологічні проблеми такого важливого суспільного явища, як правове обмеження.

Ключові слова: право, обмеження в праві, права людини, моральні та релігійні обмеження та їх правове значення.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и методологические проблемы такого важного общественного явления, как правовые ограничения.

Ключевые слова: право, ограничения в праве, права человека, моральные и религиозные ограничения и их правовое значение.

Summary: The analysis of the essence of human rights.

Keywords: law, human rights, axiology, axiology characteristic, values.

Суспільне життя людей, у кожного з яких свої інтереси, права і свободи, реалізація цих прав і свобод та інтересів об'єктивно пов'язані не тільки із проблемою вибору, але також і з певними обмеженнями, обумовленими правами і свободами та інтересами інших суб'єктів права. З другого боку, феномен обмеження також в сучасних умовах став критерієм демократичності державної влади, оскільки за пануючою у світі ліберальною доктриною права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, що знайшло своє відображення і у статті 3 Конституції України. Таким чином, обмеження влади як правовий принцип знайшло своє закріплення у Конституції України як інститут відповідальності держави перед людиною.

Відомо, що ідея обмеження державної влади з давніх-давен протистояла різним варіантам державного всевладдя (деспотизму, тиранії, авторитаризму та тоталітаризму), які ототожнювалися з недемократичними формами і методами здійснення державної влади. Проте попри таке первісно-«негативне», спрямування вона згодом стала набувати і певного позитивного змісту, окреслюючи фундаментальні обриси (засади) демократичної і правової державності як такої. Тому закономірно, що саме в сучасних умовах, як слушно зазначив Ю.С. Шемшученко, «концепція юридичного самообмеження держави є показником демократичності її політичного режиму»[1].

Стало зрозуміло, що саме за умов демократії, становлення громадянського суспільства громадськість вимагає високої якості влади. Вона повсякчас повинна демонструвати ефективність і результативність своєї діяльності, бути високоорганізованою та впорядкованою, аби впоратися з тими численними завданнями й викликами, що їх несе глобалізованій цивілізації сучасність і прийдешне майбутнє.

У зв'язку з такими вимогами, що висуваються до влади, необхідними є дієві засоби, які б сприяли оптимізації державної діяльності, серед яких вагоме місце нині посідають правові обмеження, які покликані забезпечити реалізацію прав і свобод людини і громадянина, автономне функціонування інститутів громадянського суспільства та, врешті-решт, ефективну, відповідальну і підзвітну народові як верховному суверену державну владу.

Тому нині вважається аксіомою, що саме за умов свого правового обмеження державна влада сприймається не лише як організаційна структура, протиставлена суспільству, а і як політико-правова цінність, здатна забезпечити гармонійне поєднання інтересів особи, суспільства і держави[2; 3].

Перш ніж узагальнено розглянути існуючі підходи до визначення суті і змісту правових обмежень державної влади, необхідно визначитися із змістом самого поняття «обмеження», яке, як нам видається, є ключовим для проведення подальшого дослідницького пошуку.

З огляду на те, що питання правових обмежень, це питання соціального характеру, то його прояви та їх форми слід шукати саме в соціальній матерії, соціології права. Якщо ж ґрунтувати подальші міркування на правових обмеженнях саме державної влади, то слід говорити, очевидно, про діяльність держави та її структурних елементів, які багато в чому обумовлені самовизначенням останніх у системі взаємозв'язків «суспільство – держава» [4].

Аналіз змісту самого слова «обмеження» уже показує, що відповідне поняття виражає утримання когось у певних рамках, межах, у стримуванні, звуженні, в обмежуванні права, можливості, лімітуванні сфери діяльності, звуженні можливостей тощо. Тобто лінгвістичне тлумачення однозначно вказує на межі, вийти за які суб'єкт, до якого застосовується обмеження, не може, не повинен. Тим часом, застосування іменника «обмеження», у сполучі з прикметником «правове» прямо вказує на встановлення меж, кордонів, рамок саме за допомогою юридичного інструментарію[5].

Питання сутності та видів правових обмежень були предметом сучасних досліджень як загальнотеоретичних, так і галузевих правових досліджень, зокрема С.С. Алексєєва, А.В. Басова, А.М. Денисової, І.М. Іщука, В.В. Костицького, І.М. Панкевича, П.М. Рабіновича, Ф.Н. Затуліна[6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18] та ін.

Як відзначається в літературі, вже саме нормування людської поведінки за допомогою будь-яких соціальних норм є способом її обмеження. Так, за первіснообщинного ладу існувала система норм-табу, що істотно стримувала біологічні інстинкти людей, спрямовуючи їх у соціально корисне річище, а із виникненням державності система обмежень набула більш розвиненого вигляду, обмежуючи поведінку людей в інтересах сусідів, громади, колективу, держави тощо[19].

Втім, як зазначав В.С. Нерсєсянц, саме право, будучи універсальним регулятором суспільних відносин, вже містить різноманітні обмежувальні вимоги (положення, норми), адресовані до учасників цих відносин[20].

У сучасній юридичній науці та в законодавчій практиці термін «обмеження», як правило, використовують у різних значеннях, що характеризують як діяльність органів державної влади, так і ті чи інші аспекти життєдіяльності суспільства, поведінки людини щодо реалізації її прав і свобод.

Так, зокрема в юридичній науці всі існуючі підходи щодо правових обмежень виразно поділяються на публічно-правові межі (що впливають із законів та інших нормативних актів, за які не повинні виходити діяльність відповідних суб'єктів права) та приватноправові межі (наявність установлених у визначеному законом або уповноваженим органом порядку умов та заборон, що обмежують право володільця при здійсненні права власності або інших речових прав на конкретний об'єкт нерухомого майна (сервітути, іпотеки, довірче

управління, оренда, арешт майна, еколого-правові обмеження щодо використання природних ресурсів тощо).

Кількісно найчисленнішою є група саме публічно-правових обмежень, до яких, наприклад, належать:

юридична відповідальність, пов'язана, зокрема, із застосуванням кримінального покарання, адміністративних обмежень та санкцій, (як наприклад, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, виконання окремих технологічних операцій у зв'язку недотриманням будівельних норм і правил або інших дозвільних вимог);

еколого-правові обмеження, пов'язані з тими чи іншими заборонами щодо здійснення екологічно небезпечної господарської діяльності (зокрема, наприклад, із забороною викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин);

конституційно-правові обмеження, пов'язані, зокрема, процедурами здійснення діяльності парламентських груп і фракцій, депутатським запитом, прийняттям парламентом рішення про недовіру тому чи іншому державному органу;

професійно-атестаційні обмеження і критерії, пов'язані із установленням додаткових кваліфікаційних вимог щодо осіб, які претендують на зайняття відповідних державних посад у вищих органах державної влади (встановлення цензів для балотування на посаду народного депутата України, Президента України, наявність юридичної освіти для зайняття посади судді тощо);

моральні межі (обмеження) як визначені традицією, звичаями, громадською думкою, усталеними цінностями, релігійними приписами (обмеження щодо вживання нецензурних слів, моральні вимоги до влади та державних посадовців, передбачені законами або відповідними етичними кодексами, наприклад, Кодексом суддівської етики, ухваленого з'їздом суддів України у 2013 році[21];

соціальні обмеження, пов'язані, зокрема, із певними обмеженнями щодо власників підприємств та їх адміністрації (заборона відмови у прийнятті на роботу вагітної жінки, резервування робочих місць для інвалідів) тощо.

Теоретико-методологічний аналіз законодавства України щодо застосування поняття «обмеження» свідчить, що сфера використання цього терміну є доволі широкою і стосується найрізноманітніших аспектів життєдіяльності суспільства та держави в цілому, але при цьому жоден нормативний акт не дає чіткого визначення цього поняття.

Слід зазначити, що так само і науковці, як правило, застосовують різні варіанти поняття, а саме: «обмеження права», «правове обмеження», «обмеження прав людини», «тимчасова заборона», «заборона» тощо, часом включаючи у розуміння цих термінів різний зміст.

У цьому плані можна виокремити два дослідницьких напрями: суб'єктивний та об'єктивний[5].

Представники першого підходу, який в юридичній науці нині є домінуючим, пов'язують правові обмеження як правове явище виключно з обмеженнями прав і свобод людини і громадянина.

Якщо, наприклад, В.І. Гойман вважає, що обмеження права – це здійснюване відповідно до передбачених законом підстав і в установленому порядку звуження обсягу цього права[22], а О.Ф. Черданцев стверджує, що обмеження слід визначати як певні випадки, коли певні права та свободи зберігаються, але обмежується їхня реалізація на певній території, у певний, точно позначений відрізок часу або стосовно до якого-небудь кола суб'єктів[23]. Системний підхід до розуміння правових обмежень пропонують російські вчені І.Д. Ягофарова та А.В. Басов. Так, на думку І.Д. Ягофарової, поняття обмеження слід розглядати у двох значеннях: по-перше, як повну заборону певного права (свободи), що обумовлена різного роду об'єктивними та суб'єктивними обставинами; по-друге, як зменшення варіантів можливої, дозволеної поведінки (в межах конкретного права або свободи), шляхом встановлення компетентним суб'єктом різного роду меж (тимчасових,

просторових, суб'єктивних) такої поведінки, [24] а А.В. Басов у будь-якому обмеженні вбачає зменшення «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій) [7].

У польські теоретико-правовій літературі широко розглядаються правові обмеження як результат реалізації прав суду. Про це говорили учасники «круглого столу» з питань арбітражу 27 вересня 2012 року Анджей Вишневський, проф. Лукаш Блащак, Беата Гессель-Каліновська, які відзначали, що саме судові рішення є формою правового обмеження. [25] Аналіз правових обмежень шляхом реалізації рішень Стразбурзького суду з прав людини знаходимо у роботах Божени Гроновської та Агнешки Мамон[26]

Проте для цілей нашого дослідження більш цінними видаються міркування представників другого напрямку – об'єктивного (об'єктивістського), які, зокрема, вважають, що підхід до правових обмежень лише як обмежень прав людини збіднює наші уявлення про природу правових обмежень узагалі.

У цьому ж контексті розмірковував свого часу С.С. Алексєєв, зауважуючи, що правові обмеження – це питання не про способи, а про обсяг регулювання, про межі наявних у осіб прав, які характеризують результат юридичного регулювання[6].

Чи не найбільш послідовний прибічник такого підходу до тлумачення правових обмежень О.В. Малько, зокрема, пропонує універсальну, з його точки зору дефініцію правових обмежень. Ними він називає правове стримування протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрsub'єктів та суспільних інтересів в охороні та захисту, а правові обмеження називає правими рамками, в межах яких суб'єкти повинні діяти, застерігаючи проти ототожнення правових обмежень з фактичними обмеженнями у суспільних відносинах, наприклад з відсутністю коштів у державному бюджеті[19].

Між тим, в юридичній літературі намітилися також неоднозначні підходи щодо розуміння співвідношення між правовими обмеженнями та заборонами. Зокрема, Ф.Н. Фаткуллін вважає, що обмеження слід розглядати через категорію заборони, тобто обмеження за своєю юридичною природою дуже близьке до заборони, але не співпадає з нею. Обмеження направлено не на повне «витіснення» будь-яких суспільних відносин, а на утримання їх в певних, чітко визначених межах. Крім того, вчений вважає, що при визначенні співвідношення обмеження та заборони обмеження є результатом заборони, а по-друге, говорити про часткове обмеження не є коректно, адже заборона це завжди певне обмеження, однак обмеження – не завжди заборона[18]. Погодимось з висловленими вченими думками про те, що будь-яка заборона – це обмеження, але не будь-яке обмеження у сфері права є заборною.

Водночас, в юридичній науці дискусійним продовжує залишатися і питання щодо віднесення обов'язків до правих обмежень. Так, В.В. Лапаєва стверджує, що обов'язок виступає стимулюючим чинником[27]. На думку О.В. Малька, обов'язок, навпаки, є зворотною стороною суб'єктивного права, його обмеженням, а не стимулом[19]. Суголосною цій позиції і точка зору С.С. Алексєєва, який вказував, що позитивні зобов'язування у більшій мірі пов'язані з примусом, аніж зі стимулюючою поведінкою людей[6].

Продовжуючи розвивати концепцію О.В. Малька, І.М. Приходько визнає правові обмеження правовими засобами, спрямованими на утримання суб'єкта права у певних рамках з метою упорядкування суспільних відносин шляхом забезпечення інтересів контрsub'єкта.

Правда, погодитися з тим, що всяке правове обмеження є юридичним засобом реалізації інтересів суб'єктів права, яке забезпечуються примусовою силою держави важко, оскільки доведеться відмовитися від факту існування моральних обмежень у праві. [21; 28]. Відзначимо, що правові обмеження як вираз демократичності організації влади, ознака поваги до прав і свобод людини у багатьох роботах російських вчених на жаль зводяться до застосування примусу незалежно від спрямованості обмежень; при цьому правові обмеження розуміються як державно-владні стримуючі засоби, засоби охорони і методи (форми, способи) правового регулювання суспільних відносин, закріплені у нормах права[29]. У якості контраргументу варто звернути увагу і на соціальні функції правових обмежень, до яких віднесемо правотворчу; охоронно-захисну; регулятивну; інформаційну; комунікативну, аксіологічну та виховну.

На сьогодні уже назріла потреба у класифікації правових обмежень за відповідними критеріями: 1) за формою – заборона, призупинення, обов'язки, зменшення прав, межі, ліміти, цензи, покарання, заходи примусу і припинення, вилучення; 2) за часом дії – постійні та тимчасові; 3) за сферою дії – матеріального і процесуального характеру; 4) за колом осіб – загальні та індивідуальні; 5) за елементами норми права – юридичний факт – обмеження (гіпотеза), заборона, призупинення, обов'язок тощо (диспозиція), заходи покарання (санкція) [30].

І.М. Іщук розглядав обмеження права як самостійний правовий засіб, що виконує в механізмі правового регулювання превентивно-профілактичну та гарантійно-забезпечувальну функції. Його сутність – у встановленні меж застосування суб'єктивного права однієї особи в інтересах іншої, групи осіб або суспільства в цілому у певних правовідносинах, що виражається у певних тимчасових складнощах при реалізації певного обсягу повноважень, уміщених у ньому, їх сутності і змісту.

Сьогодні можемо говорити, що право у цілому покликане виконувати обмежувальну функцію, враховуючи, що система права є засобом моделювання і закріплення державної влади, а, значить, і засобом обмеження влади.

Тут доречно послатися на відповідні статті Конституції України. Так, стаття 3 Конституції України встановлює, що держава відповідальна перед людиною за свою діяльність, зміст і спрямованість якої визначають права і свободи особи. А за статтею 19 Конституції України органи державної влади так місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України, у той час, як людина може вчиняти дії, які не заборонені законом.

Як видно, наукові підходи щодо тлумачення змісту правових обмеження як таких охоплюють дослідження комплексу таких взаємопов'язаних питань: місця правових обмежень у системі правового регулювання суспільних відносин; значення державного примусу та імперативних норм права у сфері правових обмежень; залежності обсягу та змісту правових обмежень соціальних, групових та індивідуальних інтересів і соціальної орієнтації суб'єкта права; співвідношення правових обмежень із правовими заборонами та обов'язками; функції та класифікації правових обмежень; морального змісту правових обмежень; значимості застосування права та судового рішення зокрема у розумінні правових обмежень; з'ясування правових обмежень державної влади.

Звідси, під правовими обмеженнями варто розуміти:

юридичні обмеження, які мають формалізований характер і містяться у нормативних правових актах, мають імперативний або інший обов'язковий характер;

соціальні обмеження, що мають релігійний або моральний зміст і походження і стають юридично значимими, враховуються у політико-правовій практиці, правотворчій і правозастосовчій діяльності;

самообмеження, продиктовані відповідним рівнем правосвідомості та правової культури, які визначають особливості поведінки людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю.С. Що є право // Антологія української юридичної думки: в 10 т. — Т. 10. — К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2005. — С. 32.
2. Милушева Т.В., Касаева Т.В. Межвузовский круглый стол «Актуальные проблемы ограничения публичной власти в современной России» (г. Саратов, Поволжский институт управления имени П.А. Столыпина – филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 7 октября 2013 г.)// Вестник Поволжской академии государственной службы. – 2013. – № 6. (39). – С. 141-142.
3. Взаимодействие гражданского общества и государства в России: правовое измерение / Под ред.: Цыбулевская О.И. - Саратов: Изд-во Поволж. ин-та им. П.А. Столыпина, 2013. – 404 с.
4. Верник О.И., Костенко А.Б., Куфтырев П.В., Машков А.Д., Притыка Ю.Д. Пределы государственного вмешательства: теоретико-правовой аспект – К.: Ин Юре, 2004. – С. 11-12.
5. Макогон Б.В. Понятие и процессуальные виды правовых ограничений // http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2035&Itemid=123.
6. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1989. – 288 с.;
7. Басов А.В. Поняття "обмеження" як юридична категорія: теоретичний аспект // Адміністративне право і процес. – 2013. - № 1. – С. 27-33;

8. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. - № 2. – С. 51-55;
9. Ищук И.Н. Ограничения в праве (Общетеоретический аспект). Дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – 169 с.;
10. Костицький В. Соціологія права як наука. – Соціологія права. – К., 2012 № 2-3(4-5). – С. 3– 8;
11. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 36 за 10-16 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6;
12. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 37 за 17-23 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6;
13. Костицький В. Соціальні основи теолого-соціологічного праворозуміння. – Соціологія права. 2014, №1–2. – С. 2 – 12;
14. Костицький В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави Монографія. – Дрогобич: Коло, 2013. – 172 с.;
15. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 2000. – 170 с.;
16. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 6. – С. 51–55;
17. Рабінович П.М. Межі прав людини // Права людини в Україні. Щорічник. – 1995. – К., 1997. – С. 111–117;
18. Фаткуллін Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.
19. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 84-85.
20. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1997. – С. 46.
21. Костицький В. Соціолого-правовий зміст Кодексу суддівської етики (акт корпоративного саморегулювання чи корпоративне закріплення морально-етичних вимог суспільства) – Соціологія права. – К., 2013 № 1 (7). – С. 4– 8.
22. Гойман В.И. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: Материалы "круглого стола" // Государство и право. – 1998. - № 7. – С. 19.
23. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебн. пособие. – М.: ЮНИТИ, 2003. – С. 369.
24. Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 59.
25. Режим доступу: <http://www.mediacje.lex.pl/czytaj/-/artykul/czy-arbitraz-ogranicza-prawo-do-saduCzy arbitraz ogranicza prawo do sądu>
26. Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%92%D0%92%D0%9A/Downloads/4gronowska.pdf>
<http://www.sbc.org.pl/Content/10177/mamon.pdf>*
27. Лапаева В.В. Конкретно-социологические учения в праве. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 103.
28. Michał Kulesza, Magdalena Niziołek Etyka służby publicznej//Режим доступу: https://www.profinfo.pl/img/401/pdf40155426_3.pdfWarszawa 2010.
29. Гончаров С.Ю. Политико-правовые ограничения в российском государственном управлении. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 11.
30. Приходько И.М. Ограничения в российском праве: Проблемы теории и практики. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – С. 7-8.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЗНАТИ СВОЇ ОBOB'ЯЗКИ ТА ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Корнієнко-Зєнкова Н.

(головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя)

Анотація. У статті розкривається зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення цього обов'язку кожної людини. Розглядається проблема взаємної відповідальності особистості і держави. Проаналізовано підхід в юридичній літературі, згідно з яким юридична відповідальність (позитивна і ретроспективна) вимірюється суб'єктивними правами і обов'язками. Відзначається конструктивний характер позитивної юридичної відповідальності, її значення в механізмі правового регулювання для забезпечення належного правопорядку в суспільстві. Показується вплив юридичної відповідальності на свідомість індивіда та суспільства в цілому з метою реалізації правомірної поведінки, що неможливо без знання учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків.